

Regio IV Kempenland

Cultuurhistorische Inventarisatie provincie Noord-Brabant

Gemeente Luyksgestel

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

Inhoud:

1	Woord vooraf	3
2	Criteria	4
3	Werkwijze	7
4	Historische karakteristiek van Luyksgestel	10
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	14
6	Literatuurlijst	21
7	Foto-overzicht	22
8	Kaart van de gemeente Luyksgestel (bijlage)	

1 Woord vooraf

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Luyksgestel, maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", afschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria- optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn. Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1981 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO, allen werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, augustus 1983

2. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het product van een -al dan niet geleidelijke- historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel evenzeer voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vesting gordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar

- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw)-techniek, (bouw)type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

• Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

• Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudige voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of bredere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werken, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote -zo niet dominerende- rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smitten e.d., verdienen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerepte gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangepaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua staat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheids-waarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geschikte instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functie-waardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. Werkwijze

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was daarom voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband hiermee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven -zij het dan een redelijk verantwoorde- van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamontrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omljnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. Historische karakteristiek van Luyksgestel.

Landschap

Luyksgestel is gelegen in het stroomgebied van de Dommel, nabij de Keersop die in de bovenloop Elzenloop heet. De Keersop is grotendeels genormaliseerd. Ten noorden en zuiden van Luyksgestel liggen enkele waterloopjes die in de Keersop uitmonden: de Fortjeswaterloop, de Bosscherweyerloop en de Zoferloop.

Het dorp ligt op 33-37 meter boven N.A.P. Het bos-heide gebied Stevensbergen ligt op ca. 43,5 meter en is daarmee het hoogste punt in Brabant. De akkergronden liggen wat lager op 34-39 meter, terwijl de omgeving van de Keersop op 31-37 meter ligt. Op verschillende plaatsen is de oppervlakte zeer reliëfrijk en bestaat uit dekzand dat tijdens en na de laatste ijstijd (ca 10.000 jaar geleden) door de wind is afgezet. De waterlopen hebben, aanvankelijk met smeltwater, geulen in het dekzand uitgesleten en er zijn oeverwallen afgezet. In de zuid-oost hoek van de gemeente is het reliëf verdwenen door vergraving en egalisatie. Plaatselijk is er een lemig karakter en is er veen gevormd.

Door de recente ruilverkaveling is veel van de oorspronkelijke landschappelijke karakteristiek verloren gegaan. De hoofdlijnen van het landschap zijn nog goed afleesbaar:

- a. Het enge beekdal van de Keersop en Elzenloop met graslanden, de vroegere beemden, en verspreide akkers. Opmerkelijk is het voorkomen van oude graslandbodems met een humuslaag van meer dan 50 cm, die ontstaan zijn door eeuwenlange bemesting en wijzen op oude nederzettingen. Ook langs de Bosscherweyerloop en de Zoferloop liggen dergelijke oude graslandbodems. Langs de Fortjeswaterloop vinden we zandbodems en venige grond. Het is een merendeels in de 19e eeuw ontgonnen heide- en broekgebied.
- b. De dorpsbebouwing. Deze ligt voornamelijk gegroepeerd langs de Dorpsstraat en uitlopers.
- c. De akkers en weilanden rond de dorpskom. Oude akkerbodems met een humuslaag van meer dan 50 cm liggen vooral ten noorden van de Dorpsstraat en verder langs de Fortjeswaterloop en bij Boscheind. Deze bodems zijn ontstaan door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal. In het zuid-oostelijke deel en het uiterste zuid-westelijke deel van de gemeente liggen jongere, 19e eeuwse ontginningen.
- d. Het bos- en heidebied in het westelijke deel van de gemeente. Van het vroegere grote heidegebied is alleen nog de Stevenbergerheide over. In de loop van de 19e en 20e eeuw is dit heide ontgonnen en ingeplant met produktie-naaldhout.

Nederzettingen

Luyksgestel is een beekdalnederzetting, een akkerdorp in het stroomgebied van de Dommel. Zoferloop, Bosscherweyerloop en Fortjeswaterloop zijn kleinere zijlopen van de Keersop die bij de nederzettings- geschiedenis een rol gespeeld hebben.

De kern van Luyksgestel de buurtschap "De Straat" bestaat uit een verbrede straatweg met lintbebouwing evenwijdig aan de beek, die het karakter van een baandorp heeft. Haaks op deze langgerekte structuur ligt Hoge Rijt met voornamelijk lintbebouwing met een weinig herkenbare plaatse op de splitsing met Neerrijt. Boscheind en Sengelsbroek zijn uitlopers van "De Straat" en eveneens op de oever van de beek gelegen. De nederzettingen liggen gegroepeerd rond de oude akkercomplexen van de Kapelakkers, Reiderakkers en de Meeren. De akkers ten oosten van de Rijt zijn voor een deel na de oorlog gebouwd met woningen. Vooral de landschappelijk relatie van Luyksgestel met de Kapelakkers is nog bijzonder fraai. De Kapellerweg vormt als het ware een tweede as evenwijdig aan "De Straat", met kerkelijke bebouwing.

De laatmiddeleeuwse dorpskerk St. Martinus stond aan de Kerkstraat. De oude toren bleef naast de nieuwe kerk van 1959 bewaard. Deze vervangt een 15e eeuwse kerk, die blijkens paalsporen een of meer voorgangers gehad heeft.

Luyksgestel was binnen het generaliteitsgebied tot aan het begin van de 19e eeuw een enclave waar de roomskatholieke godsdienst vrij uitgeoefend kon worden. Door de omliggende gemeenten werden hier schuurkerken gebouwd. Een belangrijke rol in de religie ter plaatse speelt ook de mogelijk nog 17e eeuwse H. Kruiskapel aan de Kapellerweg.

Vanaf het begin van de 17e eeuw wordt Luyksgestel een centrum van z.g. teuten, welgestelde kooplieden en marskramers, die aanzienlijke huizen bouwden. In de Dorpsstraat treffen we verschillende van deze teutenhuizen aan. De Dorpsstraat heeft deels een centrumkarakter met bedrijven, winkels, cafés en raadhuis, naast woonhuizen en boerderijen. Meer naar buiten neemt het aantal boerderijen toe.

Aan de Zwarte Horst en op de voormalige Vlieterheide zijn in het begin van deze eeuw een aantal ontginningsboerderijen gebouwd.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

Van het grote aantal 18e en vooral 19e eeuwse boerderijen is relatief weinig overgebleven. Door bedrijfsverplaatsing en woningbouw zijn veel bedrijfsgebouwen gesloopt. In een buurtschap als Boscheind is het beeld van een langgerekte lintbebouwing van evenwijdig aan de weg gelegen boerderijen nog bewaard gebleven ook al zijn de boerderijen zelf geheel gewijzigd en verbouwd.

Boscheind 31 is nog 18e eeuws, Hoge Rijt 8 is in zijn huidige toestand typerend voor de aantastingen in de loop der jaren van een 18e eeuwse boerderij. De oorspronkelijke raamindeling werd in de jaren zestig vervangen door grote ramen, die op hun beurt nu weer vervangen zijn in een poging zesruits ramen te suggereren. Restanten van 18e eeuws muurwerk treffen we aan in de gave 19e eeuwse boerderij Sengelsbroeksestraat 6.

Dorpsstraat 27-29 is in zijn totaliteit, met erfbepanting en -indeling, zeer goed bewaard gebleven. Ook het interieur bezit nog de oude indeling en detaillering.

Voorbeelden van laat-19e eeuwse boerderijen zijn Schatersedijk 2 en Hoge Rijt 11. Aa-dijk 5 is eveneens uit deze tijd maar werd na 1970 zeer sterk gerestaureerd.

Achter Hoge Rijt 10 is nog een laat-19e eeuwse bakhuis bewaard gebleven. Dorpsstraat 71 en Boscheind 1 zijn voorbeelden van vroeg-20e-eeuwse langgevels. De laatste boerderij bezit nog een uitwendig sterk vernieuwde dwarsdeelschuur.

Woonhuizen

De bloei van de teutenhandel in de 18e en vroege 19e eeuw was tot voor enige decennia in het dorpsbeeld afleesbaar.

In "de Straat" bevond zich een aantal grote eenlaags woonhuizen, die met hun hoge daken evenwijdig aan de straat stonden. Ze hadden soms een klein bedrijfsgedeelte en hoge bergzolders. In de late 19e- en vroege 20e eeuw werden deze huizen veelal tot boerderij verbouwd. Na de tweede wereldoorlog zijn er veel, na een periode van verwaarlozing en verval, gesloopt. Dorpsstraat 67 is ondanks wijzigingen toch nog een goed voorbeeld van een dergelijk huis, evenals Dorpsstraat 1-2. Dorpsstraat 60 is nogal verminkt maar hoofdvorm van silhouet laten nog de karakteristiek zien van het teutenhuis, zoals dit onder meer in Bergeyk, Budel, Eersel, Lommel en Eksel verbreid was.

Dorpsstraat 97 is misschien ook een dergelijk teutenhuis geweest. Dorpsstraat 87 is een laat-19e eeuwse voorbeeld van een woonhuis met klein bedrijfsgedeelte.

De voormalige pastorie, Dorpsstraat 37 is eveneens later tot boerderij verbouwd. Ingrijpend herstel na brand bracht de oude karakteristiek van dit ondiepe en lange -acht traveeën- huis dat eens omgracht was, terug.

De in 1859 gebouwde nieuwe pastorie is een kubusvormig herenhuis dat na oorlogsschade in gewijzigde vorm is hersteld.

Voorbeelden van eenvoudige burgerwoningen van kort na 1900 zijn Dorpsstraat 48 en 61, het laatste met een mansardedak, evenals Kapellerweg 9.

Dorpsstraat 66 draagt door de asymmetrische gevelopbouw een villa-achtig karakter evenals de tussen 1920 en 1930 gebouwde villa's Kerkstraat 11 en Dorpsstraat 32.

Kerkelijke gebouwen

Naast de oude toren aan de Kerkstraat treffen we aan de Kapellerweg een tweetal kapellen. Een eenvoudige veldkapel onder zadeldak met bijbehorende linden en op no. 21 de H. Kruiskapel, een eenvoudige zaalgebouw met driezijdige sluiting en dakruiter in gotiserende vormtaal.

Overige gebouwen

Het raadhuis, Dorpsstraat 44 kreeg door zijn plattegrond met gerende zijvleugels, de dakruiter en luifel een schilderachtig, landelijk karakter.

Zeer karakteristiek voor het dorpssilhouet zijn de beide goed bewaarde bergkorenmolens aan de Rijt 32 en Kapellerweg 13.

Straatmeubilair en groenelementen

Voor de kerk bevindt zich een hardstenen "afroepsteen", de erbij behorende paaltjes fungeren als stootstenen bij Rijt 1 en het CHV-gebouw aan de Kapellerweg.

De oude lindebepanting aan de Dorpsstraat en het Boscheind houdt de herinnering vast aan het pleinkarakter van de straat. Een aantal groepen linden herinnert aan verdwenen teutenhuizen.